

Mu‘an‘an Hadîsin İttisâli ve ‘an Sîgasının Senedde Kullanım Şekli

Hızır YAĞCI*

“The Ittisâl of the Hadith al-Mu‘an‘an and the use of the form of ‘an in Sanads”

Abstract: The narrators who condition the chain of narrations (sanad) to be muttasıl (continuous) in order for a hadith to be considered makbul, made long trips to reach such naratives and developed some principles in the narration of hadiths. Especially, since the interrogation of the chains of the hadiths, the wordings expressing how the narration was learned were accepted as an important measure in determining whether the hadith reached its first source without interruption. While some of these wordings are used for hadiths that are narrated as muttasıl, some of them were used for both muttasıl (continuous) and għayr muttasıl (discontinued) narrations. In this study, firstly the wording عن used in muttasıl and għayr muttasıl chain of transmission and the words that are in the same provision are emphasized. Subsequently, the discussions about in which cases these wordings will deemed as muttasıl and in which cases they will not deemed as muttasıl have been evaluated considering the historical process, the problems arising from the incorrect transfers and interpretations of authors in the history of hadith methodology have been revealed and it has been tried to determine the usages of mu‘an‘an narrative from the first periods.

Citation: Hızır YAĞCI, “Mu‘an‘an Hadîsin İttisâli ve Senedde ‘an Sîgasının Kullanım Şekli” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVIII/2, 2020, pp. 97-112.

Keywords: Likâ, semâ, mu‘â’sarah, tedlis, mursal, mu‘an‘an.

I. Giriş

Muhaddisler, rivâyetlerini talebelerine naklederken hadis ilmine özel lafızlar kullanmışlardır. Bunlara rivâyet lafızları veya edâ sîgaları denilir. Hadisin hangi yolla öğrenildiğini belirlememize yardımcı olan bu lafızlar, tabiîn devrinden itibaren hadisin isnadının sıhhati için önemli bir ölçü kabul edilmiştir. Ancak özellikle ilk dönemlerde rivâyet lafızlarının, hadis öğrenme metotlarından hangisi için kullanıldığına dair hadis âlimleri arasında görüş birliği yoktur.

* Namıkkemal Üniv., İlahiyat fakültesi, Hadis, TEKİRAC, hiziryagci1@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3394-7797

Geliş: 19.04.2020

Yayın: 31.12.2020

Zamanla bu lafızların kullanımı yaygınlaşarak önemli bir kısmı sadece bir rivâyet metodu için kullanılsa da عن gibi bazı edâ sîğaları birçok metoda karşılık kullanılmıştır. Bilhassa tebe‘u’t-tâbiîn, tâbi‘în ve sahâbe dönemlerinde عن lafzının kullanımının daha yaygın olduğu görülmektedir. Hicri III. yüzyıla kadar genelde muttasıl senetlerde kullanımı benimsenen bu sîğanın, müdellis bazı râvîlerin farklı kullanımları sebebiyle muttasıl sayılıp sayılamayacağı tartışma konusu olmuştur. Zira muhaddisler, hadisin makbûl kabul edilmesi için isnâdın ittisâlini şart koştuklarından muttasıl olmayan bir hadisin isnâdı zayıf kabul edilmiştir. Bu sebeple عن lafzıyla rivâyet edilen hadislerin ittisâl ve in-kitâ‘ına dair tartışmalar ilk dönemlerden itibaren gündemden düşmemiştir.

II. Mu‘an‘an Hadis ve İttisâline dair Tartışmalar

A. Mu‘an‘an Hadis

An‘a‘ne fiilinin ism-i mef‘ûlü olan mu‘an‘an kelimesi sözlükte ‘an harfiyle rivâyet edilmiş’ anlamına gelmektedir. İstilahta ise; tahdîs, ihbâr veya semâ‘a delâlet ettiğini açıklamaksızın senedinin herhangi bir yerinde ‘عن فلان/falandan nakledilmiştir’ şeklinde rivâyet edilen hadistir.¹ Bu lafızla rivâyette bulunan râvîye mu‘an‘in, hadisi bu şekilde rivâyet etmeye ‘عن عنة/an‘ane’ denir.

Üç sîgasının عن ile aynı hükümde olup olmadığı hususunda üç görüş ileri sürülmüştür:

Birincisi, ئأ ile عن arasındaki lafız farklılığının bir önemi yoktur, her ikisinin hükmü aynıdır. Bu görüş İmam Mâlik’e (v. 179/795-796) nispet edilmiştir. İbn Abdülber (v. 463/1071) tedlîsten salim olması koşuluyla, râvîlerin aynı mecliste bulunarak birbirlerini görmüş ve birbirlerinden hadis işitmiş olmaları halinde ئأ ile عن lafızları arasında âlimlerin çoğunluğunun bir fark gözetmediğini nakletmiştir.² Özellikle istilâhların yerleşmediği ilk dönemlerde böyle bir yol izlendiği anlaşılmaktadır.

İkincisi, ئأ sîgasıyla rivâyet edilen haberin başka bir tarikten semâ yoluyla rivâyet edildiği ortaya çıkıncaya kadar inkitâ‘a hamledilmesidir. Bu görüş Ebû Bekr el-Berdîci‘ye (v. 301/914) aittir.³ Buna göre ئأ edâ sîgası, عن hükmünde değildir.

Üçüncüsü, ئأ ile rivâyet edilen haber kavli bir haber ise, bu durumda ئأ ih-

¹ Irâkî, Zeynüddîn, *Fethu‘l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti‘l-hadis* (Kahire: Mektebetü’s-Sünne, 2010), 68; Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tedribü‘r-râvî fi şerhi Takribi‘n-Nevevî*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim (Beyrut: Dârü‘l-Kitâbi‘l-Arabî, 1993), I, 177.

² İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi‘l-Muvatta‘ mine‘l-me‘ânî ve‘l-esânîd*, nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî (Mağrib: Vizâretü Umumi‘l-Evkâf, 1387/1967), I, 64; İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni‘s-Salâh*, nşr. Abdullâh el-Minşâvî (Kahire: Dâru‘l-Hadis, 1431/2010), 94.

³ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 94.

tilafsız عن hükmündedir. Tâbiünden birinin سمعت كذا şeklinde rivâyetle bulunması gibi. ٱ ile rivâyet edilen haber fiilî bir haber olup kendisinden rivâyette bulunulan râvî habere ulaşmışsa, buradaki ٱ sığası da عن hükmünde olup sened muttasıl kabul edilir. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin (v. 81/700) مررت بالنبي ٱ عمارة şeklinde rivâyeti gibi. Ancak râvî rivâyet ettiği habere ulaşmamışsa ve olayı yaşayanın ifadeleriyle değil kendi ifadeleriyle anlatıyorsa bu haber mürsel olur ve ٱ sığası عن hükmünde olmaz. Atâ b. Ebû Rebâh'ın (v. 114/732) Muhammed b. el-Hanefiyye'den عن عمارة مر بالنبي şeklinde rivâyeti böyledir.⁴

ٱ ile aynı değerde olup olmadığı konusunda ise Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) görüşü en muteber görüş olarak benimsenmiştir. Hatîb'e göre, burada râvînin durumu dikkate alınmalıdır; Şayet râvî işittiğinden başka rivâyette bulunmuyorsa, böyle bir râvînin قال sığasıyla rivâyeti حدثنا derecesinde kabul edilir. Fakat râvî işittiği kişilerden rivâyette bulunduğu gibi işitmediği kişilerden de rivâyette bulunan bir kimse ise işittiğini açıkça ifade etmedikçe rivâyeti delil olarak kabul edilemez.⁵

B. Mu'an'an İsnadın İttisâline Yönelik Tartışmalar

Bir hadisin sahîh olmasının şartlarından biri de senedindeki râvîler arasında kopukluğun bulunmaması yani ittisâldir. Muhaddisler muttasıl senedin tespitine yönelik bir takım prensipler geliştirmişler ve tahammül ettikleri hadisleri bu prensipler çerçevesinde kitaplarında tahrîc etmişlerdir. Hadisin hangi metotla öğrenildiğini gösteren rivâyet lafızları da muhaddislerce muttasıl senedin tespitine yönelik bir kıstas olarak kabul edilmiştir. Ancak عن sığası, muttasıl senetlerde kullanıldığı gibi muttasıl olmayan senetlerde de kullanıldığından mu'an'an isnadın, muttasıl sayılıp sayılamayacağı konusunda bazı tartışmalar yaşanmış ve bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

1. Başka bir yolla muttasıl olduğu ispatlanmadıkça mu'an'an rivâyeti mürsel veya münkatî kabul edenler: İlk sûfilerden aynı zamanda hadis, kelâm ve tefsir âlimi Hâris el-Muhâsibî (v. 243/857), *Fehmü's-sünen*⁶ adlı eserinde hadisin sabit olması için senedindeki adâlet sahibi her râvînin tahdîs ve semâ yoluyla rivâyeti Hz. Peygamber'e ulaştırması gerektiğini; râvîlerden birinin bunu ihlal etmesi halinde hadisin sabit olmayacağını, çünkü onların işitmedikleri

⁴ Bedrüddin ez-Zerkeşi, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, nşr. Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Belâferic (Riyad: Advâu's-Selef, 1419/1998), II, 304; Hâlid Mansûr b. Abdullâh ed-Düreys, *Mevkifü'l-İmâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâtî'l-lukyâ ve's-semâ' fi's-senedi'l-mu'an'an beyne'l-müte'âsirîn* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 56-57.

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye*, nşr. Mâhir Yâşin el-Fahl (b.y: Dâru İbnü'l-Cevzi, 1435/2014), II, 51; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 183.

⁶ Bu eser günümüze ulaşmamıştır. Bk. Zafer Erginli, "Muhâsibî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), XXXI, 13.

kimselerden an'ane yoluyla rivâyette bulduklarının bilindiğini ifade etmiştir.⁷ Râmhürmüzî de (v. 360/971) Resûlullah'tan (s.a.v.) gelen herhangi bir haberin, rivâyetin sıhhatini gerektiren semâ lafzı veya semâ yerine geçebilecek bir lafızla gelmemesi halinde bazı müteahhirin fakihlerin onunla hükmedilemeyeceği görüşünde olduklarını nakletmiştir.⁸ Şu'be b. el-Haccâc'ın (v. 160/776), senedin ittisâline yönelik ifadelerinden hareketle aynı görüşü paylaştığı anlaşılrsa da İbn Abdülber, Şu'be'nin daha sonra bu görüşünden vazgeçtiğini belirtmektedir.⁹ Hadis rivâyetinin zorlaşacağı ve elimizde az sayıda rivâyetin kalacağı gibi nedenlerle bu görüş itibar görmemiştir. Hadis ıstılahlarının zamanla kazandığı anlamlar neticesinde müteahhirün döneminde عن lafzının doğulu muhaddislerce icâzet yoluyla alınan hadislerin rivâyetinde kullanımını yaygınlaştığından, bu dönemde عن lafzıyla rivâyette bulunanların hocalarından icâzetleri yoksa rivâyetlerinin muttasıl hükmü taşımayacağını savunanlar da olmuştur.¹⁰ Ancak عن sîgası ile birbirinden rivâyette bulunanların görüşmedikleri sabitse, böyle bir rivâyetin mürsel veya münkati' olduğu konusunda görüş ayrılığı yoktur. Vefat tarihleri arasında 150 yıl fark bulunan Ali b. el-Mübârek'in, Yahyâ b. Mu'âz b. Cebel'den yaptığı rivâyetler buna örnektir.¹¹

2. Mu'an'an rivâyeti bazı şartlarla muttasıl kabul edenler: Mu'an'an rivâyetin muttasıl olduğunu kabul edenler, ittisâlin gerçekleşmesi konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

2. 1. Râvilerin karşılaşmadıklarına dair açık bir delil bulunmadıkça, aynı asırda yaşayıp karşılaşmaları imkân dâhilinde olan ve müdellis olmayan sika bir râvînin kendisi gibi sika bir râvîden rivâyeti semâ'a hamledilmelidir: Başta Müslim olmak üzere hadisçilerin çoğunluğunun yanı sıra fakih ve usulcüler bu görüşü benimsemişlerdir. Müslim, haber ve rivâyet ilimlerini bilen ehil kimselerin ittifakla kabul ettiği yaygın görüşün bu olduğunu savunmuştur.¹² Konuyu 'Mu'an'an hadisi delil göstermenin sahîh oluşu' başlığında ele alan Müslim, mülâkât/karşılaşmış olma şartını ileri sürenleri senetlere ta'n etmekle itham etmiş, konuyu haber-i vâhidin kabulü ile ilişkilendirerek böyle bir şart

⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bnî's-Salâh*, nşr. Rübeyyî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1404/1984), II, 584.

⁸ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, nşr. Muhammed Accâc el-Hatib (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2017), 450; Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 53.

⁹ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 13.

¹⁰ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 97.

¹¹ M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: kitâbiyât, 2000, 45).

¹² Müslim b. el-Haccâc, *Mukaddime*, I, 29-30; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 97; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 177-179; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 288-289. Mizzî (v. 742/1341), İbn Kesîr (v. 774/1373), Ahmed Muhammed Şâkir (1892-1958), Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Muallimî (1895-1966), Nâsîrüddin el-Elbânî (1914-1999) ve Abdülfettâh Ebû Gudde (1917-1997) gibi âlimler Müslim'in görüşünü benimsemişlerdir. Bk. Hâlid Mansûr, *Mevkîfü'l-İmâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâti'l-lukvâ ve's-semâ*, 8-9.

ileri sürmenin haber-i vâhidin kabulü ile çeliştiğini savunmuştur. Sikanın, sikadan rivâyetini caiz gördükten sonra¹³ seleften böyle bir şart ilave eden herhangi birinin bulunmadığını, Eyyûb es-Sahtiyânî (v. 131/749), İbn Avn (v. 151/768), Şu'be b. el-Haccâc, Mâlik b. Enes (v. 179/795), Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (v. 198/813), Abdurrahmân b. Mehdî (v. 198/813-14) ve onlardan sonra gelen muhaddislerin böyle bir şart ileri sürmediklerini iddia etmiştir. Ona göre sadece tedlîs yapmakla ma'rûf râvilerin rivâyet ettikleri kişilerden semâi olup olmadığı araştırılmış; tedlîs yapmayan râviler hakkında böyle bir araştırma yapılmamıştır. Nitekim Abdullâh b. Yezîd el-Ensârî (v. 69/689), Hz. Peygamber'i görmesine rağmen Huzeyfe (v. 36/656) ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî'den (v. 42/662 [?]) rivâyette bulunmuş, bunların her birinden senedini Hz. Peygamber'e ulaştırarak bir hadis nakletmiş ancak semâ yoluyla naklettiğini belirtmemiştir. Diğer yandan Abdullâh b. Yezîd'in, Huzeyfe ve Ebû Mes'ûd'dan ağızdan ağza bir rivâyeti bilinmediği gibi, herhangi bir rivâyette onun muayyen olarak her ikisini bizzat gördüğünden söz ettiği de görülmemiştir. Durum böyle iken, Abdullâh b. Yezîd'in Huzeyfe ve Ebû Mes'ûd'dan rivâyet ettiği bu iki rivâyeti, zayıf olduğu gerekçesiyle tenkit eden olmamış, tam aksine hadisçiler bu rivâyetlerin sahîh olduklarını belirtmişlerdir.¹⁴ Müslim'in bahsettiği bu rivâyeti,¹⁵ Buhârî'nin de Müslim gibi yukarıda adı geçen kişilerden an'ane yoluyla rivâyet etmesi,¹⁶ Müslim'in, Buhârî'yi senedlere ta'n etmekle suçladığı mülâkât şartını ileri sürenler arasında görmediğine ya da onun kendisiyle çeliştiğine bir örnek olarak verdiği şeklinde düşünülebilir.

2. 2. Müdellis olmayan sika bir râvî, rivâyette bulunduğu kişi ile bir kez olsun görüşmüş olmalıdır.¹⁷ Bu görüş, Ali b. el-Medîni (v. 234/849) ve Buhârî'ye (v. 256/870) nispet edilmiştir.¹⁸ Süyûtî (v. 911/1505), Şâfiî'nin (v. 204/820) de aynı kanaatte olduğunu savunmuştur.¹⁹ Bu görüşe sahip olanları ilk defa tenkit eden Müslim (v. 261/875), herhangi bir şahıs ismi vermemiştir. Şerîf Hâtim el-Avni'ye göre, Müslim'den sonra Kâdî İyâz'a (v. 544/1149) gelinceye kadar bu ihtilaftan bahseden olmamıştır. İlk defa Kâdî İyâz, Müslim'in

¹³ Sikanın sikadan rivâyetinin kabulünü mutlak anlamda anlamamak gerekir. Zira bir râvînin sika olmasının rivâyetinin sahîh olmasını gerektirmeyeceği konusuyla ilgili bk. Mehmed Said Hatiboğlu, *İslâmî Tenkit Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 48.

¹⁴ Müslim, *Mukaddime*, I, 33.

¹⁵ Müslim, "Zekât", 48.

¹⁶ Buhârî, "Nafakât", 1.

¹⁷ Kâdî İyâz, *İkmâlül-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*, nşr. Yahyâ İsmâil (Mısır: Dâru'l-Vefa, 1419/1998), I, 164; Alâi, *Câmi'u't-tahsil fi ahkâmî'l-merâsîl*, nşr. Hamdî Abdülmecid es-Silefî (Beyrut: Alemül-Kütüb, 1407/1986), 116.

¹⁸ İbn Rüşeyd, Buhârî'ye nispet edilen bu görüşün, Müslim'in görüşüne tercih edilmesine yönelik *es-Senenü'l-eyyen ve'l-mevridü'l-em'an fi'l-muhâkeme beyne'l-imâmeyn fi's-senedi'l-mu'an'an* adlı müstakil bir eser yazmıştır.

¹⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, nşr. Ahmed Şâkir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, Mısır, 1358/1940), 378. Akt. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 179.

reddettiği görüşün Ali b. el-Medîni, Buhârî ve hadis ilminin önemli şahsiyetlerinin görüşü olduğunu öne sürmüştür. İbnü's-Salâh (v. 643/1245) ve daha sonraki muhaddisler, Kâdî İyâz'ın görüşünü benimsemişler ve Müslim'in görüşünün tartışmaya açık olduğunu dile getirmişlerdir. Ancak ne Kâdî İyâz ne de daha sonrakilere bu görüşün Buhârî'ye ait olup olmadığı üzerinde durmamışlardır.²⁰ Kâdî İyâz'dan önce Buhârî ve Müslim'in şartlarından bahseden Makdisî (v. 507/1113), kendisinden önce bu konuda konuşanlardan Hâkim en-Nisâbûrî'nin görüşlerini eleştirmiş, Buhârî ve Müslim'in şartlarını özetle şu şekilde ifade etmiştir:

1. Buhârî ve Müslim, güvenilirlikleri konusunda ittifak edilen râvîlerin rivâyetlerini eserlerine almışlar.
2. Senedin muttasıl olmasını şart koşmuşlar.
3. Adâleti ve sikalığı konusunda münekkid âlimlerin icma ettikleri râvîlerden rivâyette bulunmayı şart koşmuşlardır.²¹

Görüldüğü gibi Makdisî, *Sahîhayn* müelliflerinin şartlarından ayrı ayrı bahsetmediği gibi senedin ittisâline yönelik farklı düşündüklerinden de söz etmemiştir. Ancak Şerif Hâtim'in iddia ettiği, Müslim'den Kâdî İyâz'a gelinceye kadar bu ihtilaftan söz eden olmamıştır, ifadesi isabetli gözükmemektedir. Zira çalışmalarını Buhârî'nin *eş-Şahîh*'i üzerine yoğunlaştırmakla tanınan İsmâîlî (ö. 371/982), Buhârî'nin, Müslim'e tercih edilmesinin sebeplerinden birinin onun likânı sabit olmasını şart koşmasından kaynaklandığını belirtmektedir.²²

Şerif Hâtim'e göre, Buhârî'ye nispet edilen bu şartın gerekçelerinden biri, âlimlerin Buhârî veya başka muhaddislerin kullandıkları 'falanın filandan işittiğini bilmiyorum', 'falanın filandan işittiğine dair bir ifade bulamadım', 'falandan işittiği zikredilmemiştir' şeklindeki ifadeleridir. Zira bu ifadelerdeki semâi bilmemenin olumsuz bir neden olarak gösterilmesi, semâin bilinmesi şartının gözetildiği anlamına gelmektedir; yoksa böyle bir illet göstermenin anlamı olmaz, düşüncesidir.²³ Hâlbuki işitmeme ihtimalini ifade eden yukarıdaki ifadeler; 'falan, filandan işitmemiştir', 'falanın filandan rivâyeti münkatı'dır' ve 'falanın filandan rivâyeti mürseldir' gibi kesinlik ifade etmemektedir. Bu ifadeler sadece işitmenin gerçekleşmediğine işaret eden karinelerin mevcudiyetini dile getirmektedir. İşitmenin tasrih edilmesi durumunda ise bu karineler savunulmamaktadır. Bu sebeple Buhârî'nin 'falanın filandan işittiğini

²⁰ Kâdî İyâz, *İkmâlî'l-Mu'lim*, I, 164; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 97. Şerif Hâtim b. Arif el-Avni, *İcmâ'u'l-muhaddisin 'alâ 'ademi'şirâti'l-'ilmi bi's-semâi fi'l-hadisi'l-mu'an'an beyne'l-müte'âsirîn* (Mekke: Dâru İlmî'l-Fevâid, 1421/2000), 9-10.

²¹ İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî, *Şürûtu'l-e'immeti's-sitte ve yelîhi Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse li'l-Hâzimi* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1984), 17-19, 22-23.

²² Bedrüddîn Aynî, *'Umdetü'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, (Beirut: Dâru İhyâi'türâsi'l-Arabî, t.y), I, 5.

²³ Avni, *İcmâ'u'l-muhaddisin*, 38-39.

bilmiyorum' şeklindeki ifadesi illetlendirmeyi değil, haber vermeyi kasetmektedir.²⁴ Eğer Buhârî'ye nispet edilen likâ' şartı doğru olsaydı *Sahîhinde* bu ilkeye uyması gerekirdi. Hâlbuki karşılaştıklarına veya işitmeye delâlet edecek bir durum yok iken Buhârî, Abdullâh b. Büreyde'nin (v. 115/733) babasından an'aneli iki hadisini tahrîc etmiştir.²⁵ Ayrıca Müslim'in, hocası Zührlî'nin (v. 258/872) karşı çıkmasına rağmen ondan ayrılarak Buhârî'nin yanında derse devam etmesini ve eserini tamamladıktan sonra (yaklaşık 250/864 yılları), beş yıl birlikte olmalarını bu ağır tenkitleri ona yöneltmeyeceğine yönelik deliller arasında sunmuştur.²⁶ Zira böylesine ağır ithamların, Buhârî gibi bir muhaddis şöyle dursun; hadis âlimlerinden herhangi birisi için dahi uygun olmadığını, bir Müslüman'ın bir hadis âlimini bu ifadelerle tenkit etmesinin aklen tasavvur edilemeyeceğini,²⁷ dolayısıyla bu tenkitlerin muhatabının Buhârî olamayacağını, zaten Buhârî'nin, Müslim'in şartlarından farklı bir şart ileri sürmediğini likâ' şartının Buhârî'ye nispet edilmesinin doğru olmadığını iddia etmiştir.²⁸ Ancak Şerîf Hâtîm'in, Müslim'in tenkitlerini kime yönelttiğine dair açık ve ikna edici beyanlarda bulunduğu söylenemez. Muhammed Avvâme ise Müslim'in hadislere ta'n etmekle itham ettiği kişilerin, Hâris el-Muhâsibî ve onun gibi düşünen bazı müteahhir fakihler olduğu kanaatindedir.²⁹

Hâlid ed-Dürey's konuya dair yaptığı yüksek lisans çalışmasında Ali b. el-Medinî ve Buhârî'ye nispet edilen likâ' şartının daha önce Şu'be b. el-Haccâc ve Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân tarafından dile getirildiğini ve bu muhaddislerin râvîlerin birbirinden semâi sabit olmadıkça, an'ane ile rivâyette bulunan râvî müdellis olmasa da mu'an'an isnadı muttasıl kabul etmediklerini savunmuştur.³⁰ Böylece Şûbe b. el-Haccâc'ın da ismini vererek; sika râvîlerin birbirlerinden rivâyetini caiz gören selefin böyle bir şart koşmadığını ileri süren Müslim'i³¹ isabetli bulmayan Hâlid ed-Dürey's,³² Buhârî'nin likâi şart koşmakla birlikte, likâ' ihtimalini kuvvetlendiren güçlü karinelerin bulunması halinde muâsara ile yetindiğine dair örneklerle yer vermiştir.³³ Ayrıca Buhârî'nin mu'an'an senedin muttasıl sayılması için semâ şartıyla değil, mülâkât şartıyla yetindiğine de dikkat çekmiştir.³⁴ Böylece İbn Rüşeyd'in, Buhârî'nin likâ' ile

²⁴ Avnî, *İcmâ'u'l-muhaddisîn*, 40-43.

²⁵ Avnî, *İcmâ'u'l-muhaddisîn*, 69. Rivâyetler için bk. Buhârî, "Megâzî", 61.

²⁶ Avnî, *İcmâ'u'l-muhaddisîn*, 83-84.

²⁷ Avnî, *İcmâ'u'l-muhaddisîn*, 84, 87.

²⁸ Avnî, *İcmâ'u'l-muhaddisîn*, 159.

²⁹ Muhammed Avvâme, *el-likâ' beyne'r-râvîyeyni ve yelîhi el-Hadis'u'l-mürsel*, (Medine: Dâru'l-Yüsr-Dâru'l-Minhâc, 1438/2017), 55.

³⁰ Dürey's, *Mevkîfü'l-İmâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâti'l-lukyâ ve's-semâ*, 77-83.

³¹ Bk. Müslim, *Mukaddime*, I, 32.

³² Dürey's, *Mevkîfü'l-İmâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâti'l-lukyâ ve's-semâ*, 85.

³³ Dürey's, *Mevkîfü'l-İmâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâti'l-lukyâ ve's-semâ*, 142-157, 481-482.

³⁴ Dürey's, *Mevkîfü'l-İmâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâti'l-lukyâ ve's-semâ*, 131-132, 492.

semâi kastettiğine dair görüşünü de ³⁵ isabetli bulmadığı anlaşılmaktadır. Doğrusu Müslim, muhataplarının mutlaka semâ şartı aradıklarından bahsetmemiştir. O, râvilerin birbirleriyle bir ve daha fazla karşılaşmalarını veya rivâyette bulunduğu kişiden bir şeyler dinlemiş olmayı şart koşanları tenkit etmiştir.³⁶ Eserinde mu'an'an rivâyetlere yer veren Buhârî'nin, öncelikle bu rivâyetlerdeki râvilerin birbirleriyle görüştiklerini ispat etmeye çalıştığı görülmektedir. Aşağıdaki rivâyet bunlardan biridir.

حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي السَّفَرِ، وَإِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ.»

Buhârî, Şâ'bî'nin (v. 104/722), Abdullâh b. 'Amr'dan (65/684) rivâyet ettiği, "Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların güvende olduğu kimsedir. Muhacir, Allah'ın yasakladığı şeyden kaçan kişidir"³⁷ şeklindeki rivâyetten hemen sonra naklettiği aşağıdaki ifadeyle Şâ'bî'nin, Abdullâh b. 'Amr'dan semâinin olduğunu ortaya koymayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ هُوَ ابْنُ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ يَعْطِي ابْنَ عَمْرٍو، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Bununla birlikte güçlü karinelerin mevcut olması halinde aşağıdaki rivâyetlerde olduğu gibi Buhârî'nin de Müslim gibi muâsara ile yetindiği anlaşılmaktadır.

حَدَّثَنَا حِجَّاجُ بْنُ مِثَالٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَلْقَمَةُ بْنُ مَرْثَدٍ، سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ، عَنْ عُثْمَانَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ.

"Sizin en hayırlınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenidir."³⁸

İbn Hacer (v. 852/1449), Şûbe gibi bazı muhaddislerin Ebû Abdirrahmân es-Sülemî'nin, Osman'dan (r.a) semâi olmadığını, İbn Adî'nin ise senesinde problem olan bir rivâyeti عثمانى şeklinde ittisâle delâlet eden bir lafızla Ebû Abdirrahmân'a nispet etmesini, bu kişinin Osman'dan (r.a) semâını tartışmalı hale getirdiğini ancak Buhârî'nin bu rivâyeti muttasıl saydığını belirtmiştir. Zira Ebû Abdirrahmân meşhur kurrâdandı. Kur'an'ı Hz. Osman'a okumuş ayrıca Hz. Osman döneminde Müslümanlara Kur'an öğretmiş ve bu faaliyetine Haccâc dönemine kadar devam etmişti. Bu sebeple bu hadisi o dönemde dinlediği anlaşılmakta, tedlîsle vasıflanan bir râvî olmadığından dolayı da عَنْ lafzı ile yaptığı rivâyetin semâ'a delâlet etmesi gerektiğini belirtmektedir.³⁹ Düveys

³⁵ İbn Rüşeyd, *es-Senenü'l-ebyen ve'l-mevridü'l-em'an fi'l-muhâkeme beyne'l-imâmeyn fi's-senedi'l-mu'an'an*, nşr. Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî (Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1417/1989), 54.

³⁶ Müslim, *Mukaddime*, I, 26.

³⁷ Buhârî, "İmân", 4.

³⁸ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 21. Buhârî bu rivâyetin dışında, Ebû Abdirrahmân es-Sülemî'nin, Osman'dan mevkuf bir rivâyetini daha nakletmiştir. Bk. Buhârî, "Vesâyâ", 33.

³⁹ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1960), IX, 76.

İbn Hacer'in bu yorumunu likâ' için yeterli gerekçe görmese de kuvvetli karine olarak kabul etmiştir.⁴⁰ Şerif Hâtim ise, İbn Hacer'in bu düşüncesini savunmacı bir yaklaşım olarak görmüş ve Buhârî'nin bu rivâyetini muâsara ile yetindiğine delil kabul etmiştir.⁴¹ Ancak Buhârî *Târîh*'inde Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî'nin, Osman'dan (r.a) semâi olduğunu söylemiştir.⁴² Başka bir rivâyet ise şöyledir:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُثَنَّبِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ سَالِمٍ، عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْعِيدَيْنِ وَفِي الْجُمُعَةِ بِ {سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى}، وَ {هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ}، وَرَبَّمَا اجْتَمَعَا فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ فَيَقْرَأُ بِهِمَا.

“Resûlullah (s.a.v.) iki bayram ve cuma namazında A'lâ ve Gâşiye sûrelerini okurdu. Bayram ve cuma aynı güne denk gelmişse, iki namazda da bu sûreleri okurdu.”⁴³

Tirmizî, tahrîc ettiği bu rivâyeti Buhârî'ye sorduğunu, onun da sahîh kabul ettiğini nakletmiştir.⁴⁴ Rivâyete *el-Câmi'u's-sahîh*'inde yer vermeyen Buhârî, hadisin senedinde bulunan Habîb b. Sâlim için *نظر فيه*/hakkında şüphe vardır,⁴⁵ ifadesini kullanmıştır. Ancak Düreys, Buhârî'nin adı geçen kişinin Nu'man b. Beşîr'in mevlâsı ve kâtibi olduğundan bahsetmesini,⁴⁶ güçlü karinelerin mevcut olması halinde muâsara ile yetindiğine delil göstermiş ve yukarıdaki hadisi Buhârî'nin bu gerekçe ile tashih ettiğini, çünkü her ne kadar semâ yahut likâ' bulunmasa da rivâyet edenin, rivâyet ettiği kişinin mevlâsı veya kâtibi olmasını likâ' veya semâ için kuvvetli karineler olduğunu savunmaktadır.⁴⁷ Düreys, güçlü karinelerin mevcut olması durumunda yukarıdaki örneklerde izah edildiği gibi Buhârî'nin muâsara ile yetindiğini savunurken; Şerif Hâtim, aynı örneklerden hareketle Buhârî'nin, Müslim'in şartlarından başka bir şart öne sürmediğini iddia etmektedir. Yani Şerif Hâtim, likâ' şartının Buhârî'ye nispet edilmesini hatalı bulmaktadır.

Nevevî (v. 676/1277), mu'an'an isnadın muttasıl sayılıp sayılmayacağı ile ilgili görüşleri aktardıktan sonra mülâkâtı şart koştuğunu iddia ettiği Ali b. el-

⁴⁰ Düreys, *Mevkîfü'l-İmâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâti'l-lukyâ ve's-semâ*, 119-120.

⁴¹ Avnî, *İcmâ'u'l-muhaddisîn*, 122-123.

⁴² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, Haydarâbât Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, ts.), V, 72-73.

⁴³ Tirmizî, “Salât”, 385.

⁴⁴ Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebir*, nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî v.dğr. (Beyrut: Mektebetü'n-Nehza, 1409/1989), 92.

⁴⁵ Buhârî'nin kullandığı bu cerh lafzının ne anlama geldiği hakkında tartışmalar için bk. Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi* (İstanbul: MÜİFY., 1997), 186.

⁴⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 318.

⁴⁷ Düreys, *Mevkîfü'l-İmâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâti'l-lukyâ ve's-semâ*, 120-121.

Medîni, Buhârî, Ebû Bekir es-Sayrâfi (v. 330/942) ve muhakkik âlimlerin görüşünü sahih olan görüş olarak kabul etmiş,⁴⁸ hatta bu şartı Buhârî'nin *Sâhîhi*-nin, Müslim'in *Sâhîhi*ne üstünlüklerinden biri olarak görmüştür. Ancak Müslim'in pek çok *tarikî* bir arada zikretmesinden dolayı *Sâhîhi*nde bu hükmün varlığından söz edilemeyeceğini iddia etmiştir.⁴⁹

2. 3. Müdellis olmayan sika bir râvînin, rivâyette bulunduğu kişiye ulaştığı açık olarak bilinmelidir:⁵⁰ Mâlikî fakihlerinden Kâbisî'ye (v. 403/1012) ait olan bu görüş, muâsara şartının açıkça mevcut olması⁵¹ veya mutlak olarak likâ'nın bulunması⁵² şeklinde anlaşılmıştır. Bu sebeple Irâkî (v. 806/1404), Kâbisî'nin bu ifadesini ayrı bir şart olarak görmemiş, öncekilerin bu şartı içerdiğini belirtmiştir.⁵³

2. 4. Müdellis olmayan sika bir râvî, rivâyette bulunduğu kişi ile uzun süre birlikte olmalıdır:⁵⁴ Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî (v. 489/1096), Hanefîler'in Şâfiîler'e, mu'an'an rivâyeti kabul edip mürsel rivâyeti kabul etmemelerinin bir çelişki olduğuna yönelik eleştirilerini cevaplarken; Mu'an'an rivâyetleri mutlak olarak muttasıl kabul etmediklerini ancak mürsel olmayan veya zannı galibe göre mürsel olmadığına hükmedilen mu'an'an rivâyetleri kabul ettiklerini, عن فلان، سمعت فلان، حدثنا فلان diyen râvîlerin, rivâyet ettikleri kişilerle uzun süre birlikteliklerinin olmasını onlardan işitmelerine bir emare olarak gördüklerinden bu kişilerin, an'aneli rivâyetlerini kabul ettiklerini, böyle olmayanların an'ane ile yaptıkları rivâyetleri kabul etmediklerini ifade etmiştir.⁵⁵ Başta İbnü's-Salâh olmak üzere daha sonra gelen muhaddisler Sem'ânî'nin bu açıklamasını muâsara şartı şöyle dursun; likâ' ile de yetinmeyerek uzun süre sohbet etme şartını ilave ettiğini düşünerek Buhârî'ye nispet edilen şartın da ötesinde bir şart ileri sürdüğünü zannetmişlerdir.⁵⁶ Doğrusu ilk bakışta Sem'ânî'nin bu açıklamasından mu'an'an hadisi tedlîs hükmünde gördüğü anlaşılabilir. Ancak Sem'ânî eserinin başka bir yerinde, müdellis olmayan râvînin عن فلان şeklindeki rivâyetinin semâ'a hamledildiğini, insanların bunu her hadis için حدثنا demekten daha kolay olduğu gerekçesiyle hafifletmek amacıyla kullandığını ifade etmiştir. Müellifin daha sonra tedlîsten selamette olması durumunda mu'an'an

⁴⁸ Nevevî, Ebû Zekeriyâ, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Türâsîl-Arabî, 1392/1972), I, 32; *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâ'ik sallallâhu 'aleyhi ve selem*, nşr. Nûruddîn 'Itr (Kâhire: Dâru's-Selâm, 1434/2013), 72.

⁴⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, I, 14.

⁵⁰ Kâbisî, Ebû'l-Hasen el-Kayrevânî, *Muhtasarü Muvatta'i'l-İmâm Mâlik (el-Mûlahhis li Müs-nedi'l-Muvatta')*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008), 28.

⁵¹ İbn Rüşeyd, *es-Senenü'l-eyyen*, 61.

⁵² Alâî, *Câmi'u't-tahsil*, 117.

⁵³ Irâkî, *Fethu'l-muğis*, 69.

⁵⁴ Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer el-Mervezî, *Kavâtü'u'l-edille fi'l-usûl*, nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şafîi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), I, 385.

⁵⁵ Sem'ânî, *Kavâtü'u'l-edille*, I, 385.

⁵⁶ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 97; Akt. Hâtim el-Avnî, *İcmâ'u'l-muhaddisin*, 27.

hadisin kabulüne dair Hâkim en-Nîsâbüri'nin (v. 405/1014) görüşünü nakletmiş olmasından da uzun süre birliklik şartını müdellis için gerekli gördüğü anlaşılmaktadır.⁵⁷

2. 5. Müdellis olmayan sika bir râvî, rivâyette bulunduğu kişiden hadis nakletmekle tanınmış biri olmalıdır: Bu görüş, Endülüslü bir kıraat âlimi olan Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd b. Osmân ed-Dâni'ye (v. 444/1053) aittir. Mu'an'ının, عن lafzıyla rivâyette bulunduğu kişiye ulaştığı açık bir şekilde biliniyorsa ve tedlîs yapmakla tanınan biri değilse, semâ'a delâlet eden bir lafız zikretmese bile mu'an'an isnadın ehli naklin icma'ı ile muttasıl kabul edildiğini söyleyen Dâni,⁵⁸ eserinin başka bir yerinde râvînin حدثني سمعت، فعل كذا، قال كذا ya da bunlara benzeyen bir lafızla rivâyette bulunması halinde, rivâyette bulunduğu kişiden hadis nakletmekle tanınan birisi ise, tedlîs şüphesi de yoksa bu şekildeki rivâyetlerin de muttasıl kabul edileceğini ifade etmektedir.⁵⁹ Dâni'nin bu ikinci ifadesi, İbn Salâh'ın, Dâni'den yaptığı nakilden sonra hadis usulü eserlerinde yer almaya başlamıştır. Aslında Dâni'nin bu görüşü Hâkim en-Nîsâbüri'den yanlış aktardığına yönelik görüşler yaygındır. Dâni'den önce bu şarttan hiç bahsedilmeyişi de buna gösterilen gerekçelerden biridir.⁶⁰ İbnü's-Salâh, eserinin en önemli kaynaklarından biri, Hâkim'in *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis* adlı eseri olmasına rağmen bu ifadeyi Dâni'den aldığı için İbn Hacer tarafından eleştirilmiştir.⁶¹

Mu'an'an bir senedin muttasıl sayılabilmesine yönelik yapılan bu tartışmalarla ilgili İbn Hacer'in değerlendirmesi şöyledir:

Aşırı tutum sergileyenler: Mu'an'an rivâyetin mutlak olarak münkatı' olduğunu savunanlar aşırı gitmişlerdir. Bunları râvînin rivâyette bulunduğu kişi ile uzun süre sohbeti olmalı, diyenler takip etmektedir.

Tesahül taraftarları: Muâsara ile yetinenler.

Orta yolu benimseyenler: Râvînin rivâyette bulunduğu kişi ile görüşmüş olmayı gerekli görmeye yetinenler.⁶²

⁵⁷ Sem'âni, *Kavâti 'ul-edille*, I, 347; Akt. Hâtim el-Avni, *İcmâ'ul-muhaddisin*, 27-32.

⁵⁸ Dâni, Ebû 'Amr, *Cüz' fi 'ulûmi'l-hadis fi beyâni'l-muttasil ve'l-mürsel ve'l-mevkuf ve'l-münkatı'*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Al-i Selman (Ammân: ed-Dâru'l-Eseriyye, 1427/2006), 61-62.

⁵⁹ Dâni, *Cüz' fi 'ulûmi'l-hadis*, 65.

⁶⁰ Dâni, *Cüz' fi 'ulûmi'l-hadis*, 61 (Muhakkikin dipnotu).

⁶¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 96. Ebû Ubeyde, Dâni'nin hadis cüz'üne yazmış olduğu şerhte, Dâni'nin bu tanımı Hâkim ve Kâbisî'den harmanlayarak iktibas ettiğini delilleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Bk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân, *Behcetü'l-müntefi' şerhu cüz' fi 'ulûmi'l-hadis fi beyâni'l-muttasil ve'l-mürsel ve'l-mevkuf ve'l-münkatı'* (Medine: Dâru Ensâri'l-Medine-ed-Dâru'l-Eseriyye, 1428/2007), 2001.

⁶² Bikâi, Ebû'l-Hasen el-Hırbevî, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-Elfiyye*, nşr. Mâhir Yâsin el-Fahl, (b.y: Mektebetü'r-Rüşd, 2007), I, 409; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 179.

III. ‘An Sîgasının Kullanım Şekilleri

Bir haberin güvenilir olup olmadığını anlamak için onu nakleden kişinin şahsiyeti, dürüstlüğü ve hâfızasının sağlamlığı dikkate alındığı kadar haberi hangi usulle öğrendiğini anlamaya yarayan edâ lafızları tâbiin devrinden itibaren kullanılmış, bu sîgalar haberlerin sıhhati ile ilgili yapılan değerlendirmelerde etkili olmuştur.⁶³ Edâ sîgalarından herhangi birisinin hadis öğrenim ve öğretim metotlarından birine tahsis edilmesi hususunda muhaddisler farklı görüşler ileri sürmüş olsa da özellikle hicri ikinci ve üçüncü yüzyıllarda rivâyette titizliği ile tanınan muhaddislerin çoğunluğunun, edâ sîgalarının alındığı metodu açıkça belirtmesi gerektiğine dair görüşleri öne çıkmıştır.⁶⁴ Ancak tahdîs, ihbâr veya semâ'a delâleti belirtilmeksizin kullanılan عن lafzının istihlâhların doğuşundan istikrar bulmasına kadar aşağıdaki şekillerde kullanıldığı görülmektedir.

1. Semâ ve kıraat yoluyla alınmış rivâyetlerin naklinde kullanılmıştır:

عن gibi hadis öğretim usullerinin henüz yerleşmediği dönemlerde en sîgası, bu sîgaların yerine kullanılmıştır. Nitekim İmam Şâfiî, سمعت فلانا يقول: /حدثني فلان عن فلان /fülandan duydum diyen birini dinledim ile سمعت فلانا /fülandan tahdîs etti ifadeleri arasında hadisçilere göre bir fark olmadığını; bu şekilde hadis rivâyet edenlerin sadece karşılaştıkları kişilerden nakilde bulduklarından bu şekildeki rivâyetleri benimsediklerini ifade etmiştir.⁶⁵ Aşağıdaki örnek bunlardan biridir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَرٍّ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ خَلَوةَ الْإِيمَانِ: أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولَهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ، وَأَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَغْوِيَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقَدَّفَ فِي النَّارِ.

“Üç şey kimde bulunursa imanın tadını alır; Allah ve Resûlünü başka her şeyden çok sevmek, sevdiği kişiyi yalnız Allah için sevmek, inkârcılığa dönmeyi, ateşe atılmak kadar kötü görmek.”⁶⁶

Eyyüb es-Sahtiyânî'nin (v. 131/749), Ebû Kılâbe el-Cermî (v. 104/722) ile onun da Enes b. Mâlik (v. 93/711-12) ile buluştuğu bilindiğinden⁶⁷ ve en sîgası henüz istihlâhların yerleşmediği senedin sonuna doğru kullanıldığından bu hadisin semâ ve kıraat gibi muteber bir yolla alındığı kabul edilmiştir.

⁶³ Mücteba Uğur, “Edâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), X, 388.

⁶⁴ Ahmet Yücel, *Hadis İstihlâhlarının Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 96-97.

⁶⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, 378.

⁶⁶ Buhârî, “İman”, 9.

⁶⁷ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), VII, 136-138; Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'îr-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), XV, 542-548.

2. İcâzet yoluyla alınan hadislerin naklinde kullanılmıştır: Özellikle müte-ahhirîn döneminde icâzet yoluyla alınan hadislerin naklinde bu sığanın kulla-nımı yaygınlaşmıştır. Bu dönemde bir râvî عن فلان على فلان/falandan falana okudum veya benzer bir ifade ile nakilde bulunduğu zaman icâzetle rivâyet ettiği anlaşılırdı. عن فلان دندیği zaman semâ'a hamledilmezdi ancak bu kullanım, hadisi muttasıl olmaktan çıkarmaz. Zira عن lafzı, daha aşağı mertede olsa da icâzette kullanılan أخبرنا konumunda kabul edilmiştir.⁶⁸

3. Münâvele yoluyla alınan hadislerin naklinde kullanılmıştır: Yahyâ b. Ma'in (v. 233/848), İbn Ebû Zi'b'in (v. 159/776), Zührî'den (v. 124/742) ri-vâyetlerini münâvele yoluyla aldığını bildirmektedir.⁶⁹ Aşağıdaki rivâyet bun-lardan biridir.

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا شَيْبَانَةُ بْنُ سَوَّارٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيْبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا قُلْتَ لِصَاحِبِكَ: أَنْصِتْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ، فَقَدْ لَعْنُوتٌ
 "Cuma günü imam hutbe okurken arkadaşına 'sus' dersen, lağv yapmış olursun."⁷⁰

4. Kitâbet yoluyla alınan hadislerin naklinde kullanılmıştır: Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'in, Şu'be b. el-Haccâc'dan naklettiğine göre, Hakem b. Uteybe'nin (v. 105/724) Mücahid b. Ceb'r'den (v. 103/721) سمعت dışındaki naklettikleri ki-tâbet yoluyla.⁷¹ Dolayısıyla Hakem'in, Mücahid'den عن lafzıyla rivâyet ettiği aşağıdaki hadis kitâbet yoluyla nakledilmiştir.

حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «نُصِرْتُ بِالصَّنَا، وَأَهْلَكَتُ عَادًا بِالذُّبُورِ»

"Sabâ rüzgârı ile desteklendim. Âd kavmi ise debûr rüzgârı ile helâk oldu."⁷²

5. Vicâde yoluyla alınan hadislerin naklinde kullanılmıştır:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ خَشْرَمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَلِيمَانَ التَّيْشُكْرِيِّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ كَانَ لَهُ شَرِيكٌ فِي خَائِطٍ، فَلَا يَبِيعُ نَصِيْبَهُ مِنْ ذَلِكَ حَتَّى يَغْرِضَهُ عَلَى شَرِيكِهِ.

"Bir bahçede ortağı bulunan kimse, kendine ait hisseyi ortağına teklif et-medikçe (başkasına) satamaz."⁷³ Tirmizî'nin, Buhârî'den naklettiğine göre, Katâde'nin (v. 117/735) Süleymân b. Kays el-Yeşkürî'den (v. 73/693) semâi

⁶⁸ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 62, 284; Bikâi, *en-Nüketü'l-vefiyye*, I, 425; Sehâvi, *Fethu'l-muğis*, I, 301; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 179; Emîr es-San'ânî, *Tavzihu'l-eşkâr li-me'âni Tenkihi'l-enzâr*, nşr. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed b. 'Uveyda (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997/1417, I, 304.

⁶⁹ Yahyâ b. Ma'in, *et-Târih*, nşr. Ahmed Muhammed Nürseyf (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi-İhyâü't-türâsi'l-Arabî, 1979/1399), III, 178.

⁷⁰ İbn Mâce, "İkametü's-salât", 86. Hadis farklı senetlerle de rivâyet edilmiştir. Bk. Buhârî, "Cum'a", 36; Müslim, "Cum'a", 11.

⁷¹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, II, 332-333.

⁷² Buhârî, "İstiskâ", 26, "Bed'ü'l-halk", 5, "Enbiyâ", 6, "Megâzi", 29; Müslim, "İstiskâ", 17.

⁷³ Tirmizî, "Büyü", 71.

yoktur. Süleyman el-Yeşkürî, Câbir b. Abdullah'tan (v. 78/697) hadis dinlemiş ve bir sahîfe yazmıştı. Vefat edince bu kitapçık hanımına kalmıştı. Daha sonra kitapçık Basra'da Katâde'ye ulaşınca o da ondan rivâyet etti.⁷⁴ Bu durumda عَنْ şîgasının vicâde yoluyla alınmış bir hadisin rivâyetinde kullanıldığı anlaşıl-maktadır. İbn Mâce'nin (v. 273/887) Câbir b. Abdullah'tan aşağıdaki rivâye-tinde de عَنْ şîgası bu şekilde kullanılmıştır.

حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الْهَرَوِيُّ إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَاتِمٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَلِيَّةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَلِيمَانَ الْيَشْكُرِيِّ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يُحَرِّمِ الضَّبَّ، وَلَكِنْ قَدَرَهُ، وَإِنَّهُ لَطَعَامُ عَامَّةِ الرِّعَاءِ، وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَيَنْفَعُ بِهِ غَيْرَ وَاحِدٍ، وَلَوْ كَانَ عِنْدِي لِأَكَلْتُهُ.

“Nebî (s.a.v.) keleri haram kılmamış fakat ondan tiksinimişti. O, umumi-yetle çobanların yiyeceğidir. Allah (c.c.), bazı kişileri onunla yararlandırır. Eğer benim yanımda olsaydı onu yerdim.”⁷⁵

5. Bir veya birkaç râvî atlanarak irsâl veya tedlîs yapmak sûretiyle kullanıl-mıştır: Ebü'l-Bahterî Sa'îd b. Fîrûz'un (v. 83/702), Ali'den (r.a) rivâyetleri mür-sel sayılmıştır.⁷⁶

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَغْلَى، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي النَّخْتَرِيِّ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْيَمَنِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ تَبْعَثُنِي وَأَنَا شَاتٌ أَقْضِي بَيْنَهُمْ، وَلَا أَذْرِي مَا الْقَضَاءُ؟ قَالَ: فَضْرَبَ بِيَدِهِ فِي صَدْرِي، ثُمَّ قَالَ: «اللَّهُمَّ اهْدِ قَلْبَهُ، وَثَبِّتْ لِسَانَهُ»، قَالَ: فَمَا شَكَكْتُ بَعْدُ فِي قَضَاءِ بَيْنِ اثْنَيْنِ

Ebü'l-Bahterî, Ali'den (r.a) şöyle rivâyet etmiştir: “Resûlullâh beni Yemen'e (kadı/hâkim olarak) gönderdi. Ben: Ey Allah'ın elçisi! Beni gönderiyorsun ama ben onları yargılayabilmek için henüz gencim, yargılama nedir bilmem? de-dim. Resûlullâh elini göğsüme koydu ve sonra şöyle dedi: Allah'ım bunun kal-bine hidayetini (doğru yargılama kabiliyetini) ver ve dilini sabit kıl. Hz. Ali: Resûlullâh'ın bu duasından sonra iki kişi arasında hüküm verme konusunda hiç şüpheye düşmedim” dedi.⁷⁷ Zayıf râvîlerden tedlîs yapan Bakıyye b. Velîd'in aşağıdaki rivâyeti ise tedlîse örnektir.

حَدَّثَنَا سُرَيْجٌ، حَدَّثَنَا بَقِيَّةُ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي قَبِيلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مِنْ مَاتَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَوْ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ وَقَبِيَ فُتِنَةَ الْقَبْرِ

Abdullâh b. 'Amr b. Âs'ın rivâyet ettiğine göre Resûlullâh (s.a.v.) şöyle bu-yurmuştur: “Cuma günü veya cuma gecesi ölen kimse kabir fitnesinden ko-runmuş olur.”⁷⁸

⁷⁴ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992/1413), III, 604; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1952/1271), V, 136.

⁷⁵ İbn Mâce, “Sayd”, 15.

⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, VI, 297; Alâî, *Câmi'u't-tahsil*, 183; Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Heyet (Şuayb el-Arnaüt başkanlığında), (b.y: Müessesetü'r-Risâle,1985), IV, 279.

⁷⁷ İbn Mâce, “Ahkâm”, 1.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXI, 226.

6. Görülsün veya görülmesin bir olayın hikâye edilmesi durumunda kullanılmıştır: عن lafızıyla her zaman rivâyet kastedilmez. Ebû İshâk es-Sebî'nin (v. 127/745)⁷⁹ عن أبي الأحوص/Ebü'l-Ahvas'dan (v. ?)⁸⁰ diyerek yaptığı rivâyeti bunun örneklerinden biridir. Her ne kadar Ebû İshâk es-Sebî, Ebü'l-Ahvas'a ulaşmış ondan hadis rivâyetinde bulunmuşsa da bu rivâyette Ebü'l-Ahvas'ın Hâriciler tarafından öldürülmesinden bahsedilmektedir. Adı geçen kişinin ölümünü kendisinden dinlemek mümkün olmadığından hafz söz konusu olduğu kabul edilmiş, عن قصة فلان/filanın kıssasından yani filanın hikâyesi hakkında şeklinde bir takdir yapılmıştır.⁸¹ Nitekim İbn Abdülber ilk muhaddisler'in عن فلان sığasının caiz gördüklerini ve bununla rivâyeti kastetmediklerini nakletmektedir.⁸²

Bunlardan en yaygın olanı ihtisar amaçlı kullanımdır.⁸³ Nitekim Velid b. Müslim (v. 195/810), Evzâ'î "haddesenâ Yahyâ b. Sa'îd kâle haddesenâ fülân, haddesenâ fülân" diyerek senedin sonuna kadar bu şekilde rivâyette bulunurdu. Ben de bazen Evzâ'î'nin rivâyet ettiği gibi "bazen de kolaylaştırmak için عن فلان عن عن şeklinde rivâyet ediyorum"⁸⁴ diyerek عن lafzını, ihtisar amaçlı kullandığına dikkat çekmiştir.

IV. Sonuç

Râvînin işitmediği bir rivâyeti işittiğine delâlet edecek bir lafızla rivâyet etmesi, onun yalancı duruma düşmesine ve dolayısıyla bütün rivâyetlerinin reddedilmesine neden olmaktadır. Bu sebeple râvîler, adâletlerinin zarar görmemesine dikkat etmişlerdir. Özellikle istilahların yerleşmediği ilk dönemlerde ve daha sonraki dönemlerde farklı gerekçelerle hem semâ'a hem de inkitâa delâlet eden lafızlarla rivâyette bulunmuşlardır. Semâ, kıraât, icâzet, münâvele, kitâbet, vicâde gibi kullanım alanları olan 'an fülân

n' şeklinde rivâyet edilen mu'an'an hadisleri mürsel veya münkatı' kabul eden ve hadis âlimleri tarafından itibar görmeyen görüş bir tarafa bırakılacak olursa, mu'an'an rivâyetler yukarıda ifade edildiği gibi bazı şartlarla muttasıl kabul edilmiştir. Müslim'in ileri sürdüğü râvînin hocasıyla aynı asırda yaşama şartı ve Buhârî'ye nispet edilen râvînin hocasıyla karşılaşmış olma şartını geride bırakan, râvînin hocasıyla uzun süre sohbet etmesi ve râvînin hocasından

⁷⁹ Kûfeli hadis ve kıraat âlimi. Sika ve hüccet oluşunda tartışma yoktur. Zehebî, *Siyer*, V, 392.

⁸⁰ Adı Avf b. Mâlik b. Nadle el-Cüşemî'dir. Hevâzin kabilesinin bir boyu olan Cüşemoğulları mensubudur. Abdullâh b. Mes'ûd'un yakın arkadaşlarından olup Kûfe'ye yerleşmiştir. Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî'nin (v. 95/714) Irâk valiliği yaptığı dönemde Hâriciler'le yapılan savaşta öldürülmüştür. İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, VI, 218-219.

⁸¹ Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, I, 292-293.

⁸² İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdülkebir el-Bükrâ (Mağrib: Vizâretü Umumi'l-Evkaf, 1967), XXIII, 343.

⁸³ Abdullah Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, (İstanbul: Hadisevi, 2006), 42-43.

⁸⁴ Fesevî, Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rife ve't-târîh*, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981/1401), II, 464; Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 194-195.

hadis rivâyet etmekle bilinen biri olması şartlarının, yanlış iktibaslardan ve anlatılmak istenenin bağlamından koparılarak yapılan yorumlardan kaynaklandığı ve asırlardır hadis usûlü kitaplarında tekrar edildiği anlaşılmaktadır. Bu şartları dikkate alarak telif edildiği iddia edilen herhangi bir eser olmadığı için, bunun pratik bir değerinin olmadığı da söylenebilir. Hatta Buhârî'ye likâ' şartını nispet etmenin hatalı olduğu, Buhârî'nin eserindeki uygulamalarında Müslim'den farklı bir şart gözetmediği sonucunu çıkarırlar da olmuştur. Ancak bu görüşün henüz yeteri kadar ikna edici delillere dayandığı söylenemez. Buhârî'deki mu'an'an senedlerin tamamı incelenerek hoca talebe ilişkisi açık bir şekilde ortaya konmadan kesin bir yargıya ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte eserinde örnekleri az olsa da güçlü karinelerin bulunması halinde Buhârî'nin de mu'âsara şartı ile yetindiğini söylemek mümkün olabilir.

“İctihadda Mu'an'an Hadisin İttisâli ve Senedde 'an Sığasının Kullanım Şekli”

Özet: Bir hadisin makbul sayılabilmesi için senedinin muttasıl olmasını şart koşan muhadisler, bu şekildeki rivâyetlere ulaşmak için uzun yolculuklar yapmışlar ve hadislerin naklinde bazı prensipler geliştirmişlerdir. Özellikle hadislerin senedlerinin sorgulanmasından itibaren rivâyetin ne şekilde öğrenildiğini ifade eden edâ sığaları, hadisin kesintisiz bir şekilde ilk kaynağına ulaşp ulaşmadığını tespit konusunda önemli bir ölçü olarak kabul edilmiştir. Bu lafızlardan bir kısmı muttasıl olarak rivâyet edilen hadisler için kullanılırken, kimisi de hem muttasıl olan hem de muttasıl olmayan rivâyetler için kullanılmıştır. Bu araştırmada ilk önce muttasıl olan ve olmayan senetlerde kullanılan عَدَّ edâ sığası ve onunla aynı hükümde olan lafızlar üzerinde durulmuştur. Müteakiben bu lafızların hangi durumlarda muttasıl sayılıp hangi durumlarda muttasıl sayılmayacağı etrafında yapılan tartışmaların tarihi seyri dikkate alınarak değerlendirilmesi yapılmış, hadis usulü tarihinde müelliflerin hatalı aktarımlarından ve yorumlarından kaynaklanan problemler ortaya konmuş ve ilk dönemlerden itibaren mu'an'an rivâyetin kullanım şekillerinin tespitine çalışılmıştır.

Atıf: Hızır YAĞCI, “Mu'an'an Hadisin İttisâli ve Senedde 'an Sığasının Kullanım Şekli”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVIII/2, 2020, ss. 97-112.

Anahtar Kelimeler: Likâ', semâ', mu'âsara, tedlîs, Mürsel, mu'an'an.